

Gülnarə Abdullayeva²
ƏHDI-ƏTİQ MƏTNLƏRİNİN TƏNQİDİ TARİXİ

Dünyanın ən qədim xalqlarından biri hesab olunan yəhudi xalqı öz dini görüşünə görə monoteistdir. Təkillahlılığını təbliğ edən yəhudi dininin (iudaizm) əsas kitabı Əhdi-Ətiqdır. Əhdi-Ətiq 39 kitabdan ibarətdir (1, 15). Lakin yəhudi ənənəsinə görə bu kitabların sayı 22, bəzi mənbələrdə isə yunan əlifbasına daxil olan hərfərin sayı qədərdir (yəni 24 ədəddir) (9). Yəhudilər Əhdi-Ətiq "Tanax" adlandırırlar. Tanax sözü ibrəcə abbreviaturadır. Bu söz Tanaxa daxil olan 3 əsas hissənin baş hərfələrindən yaranmışdır: Tövrat (תורה Tora), Peyğəmbərlər (נביאים Neviim) və Yazılar (כתובים Ketuvim). "Tanax" adı bu üç hissənin ibri dilindəki baş hərfələrinin birləşməsindən meydana gələn sözdür (Ta-Na-X). Dilimizə Əhdi-Ətiq kimi tərcümə olunan bu kitab Bibliyanın həcmcə ən böyük birinci bölməsidir. Əhdi-Ətiq yəhudilər və xristianlar tərəfindən Müqəddəs kitab kimi qəbul olunur. İstər bizim dinimizdə, istərsə də xristian dinində Əhdi-Ətiq müqəddəs hesab olunur və ona böyük hörmətlə yanaşılır.

Uzun müddət tarixi və dini kitablarda Əhdi-Ətiq sözü səhvən Bibliya sözü ilə qarışdırılır. Bibliya xristianlığın və iudaizmin ortaq müqəddəs kitablar toplusudur. Bibliya ümumilikdə 66 kitabdan ibarətdir və 2 hissədən ayrılır: Əhdi-Ətiq (Qədim əhd) və Əhdi-Cədid (Yeni əhd). Əhdi-Ətiq yəhudilərin, Əhdi-Cədid isə xristianların müqəddəs kitabıdır. Bibliyaya daxil olan kitablardan 39-u Əhdi-Ətiqə, 27-i isə Əhdi-Cədidə daxildir (1, 25). "Bibliya" sözünə Müqəddəs kitabların heç birində rast gəlinmir. Bu sözdən ilk dəfə IV əsrdə İohann Zlatous və Kiprli Epifan istifadə etmişlər (9). Qədim yəhudilər Müqəddəs kitabları "Əhdi-Ətiq", "Əhd", "Vəsiyyətlər kitabları", "Qanun və peyğəmbərlər" kimi xüsusi adlarla ifadə edirdilər. Xristianlar isə Əhdi-Cədid kitablarını "Evanqeliya" və "Apostol" adlandırırdılar. "Əhdi Ətiq" bəzən "Yəhudi Bibliyası" adlanır.

Əhdi-Ətiqin birinci hissəsi olub vəbri dilində "qanun, təlim" mənasını ifadə edən Tövratın əsas surətləri "bütün imanlıların atası" İbrahim peyğəmbər və İsrail xalqının dini və ictimai quruluşunun əsasını qovan böyük rəhbər Musa peyğəmbərdir. Tövratın əsasən çox qədim dövrlərdə yazıldığından və müqəddəs sayıldığından sübhə vaxtdır. Ənənəyə görə, Tövratın müəllifi Musa peyğəmbər sayılır (8). Bir sıra avələrdə Musanın "qanunu" kitabı yazıldığından bəhs edilir. Lakin Tövratın özündə Musa peyğəmbər tərəfindən yazılmasına dair sübut vaxtdır. Bəs kitabın başlıqlarında Musanın adı çəkilir və mətnində Musanın Tövratın hamısını şəxsən yazdığı haqqında məlumat verilmir. Əksinə, Musa peyğəmbərin ölüm hekayəsi Allahdan ilham almış digər müəlliflərin də Tövratı yazmaqda iştirak etdiklərini sübut edir. Bununla belə, Tövratın bir sıra yerlərində Musa peyğəmbərin bəzi hekayət və qanunlarını şəxsən yazdığı və ya yazdığı deyilir. Avraam ibn Ezra (1089-1164) yazırdı ki, kitablarda rast gəlinən hadisələrin çoxu Musanın dövrünə uyğun gəlir. Bibliyanın alman tədqiqatçısı V.M de Vette də bu fikrin tərəfdarı idi. Bu kitab özü 5 hissədən ibarətdir: "Varlıq", "Çıxış", "Levilərin kitabı", "Hesab" və "İkinci Qanunçuluq".

Əhdi-Ətiqin tənqidi dedikdə Müqəddəs mətnlərinin necə yaranması ilə məşğul olan elm sahəsi başa düşülür. Əhdi-Ətiq yarandığı vaxtdan etibarən bu elm fəaliyyətə başlamışdır. Müqəddəs Kitablarda tənqidi termini iki anlamda başa düşülür (7):

- "mətnin tənqidi" – Bibliyanın erkən variantının bərpə problemini əsas tutan tənqid;
 - "müfəssəl tənqid" – Bibliyaya daxil olan kitabların müəllif, yaranma yeri, məzmununu əsas tutan tənqid.
- Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, Əhdi-Ətiqin tənqidi tarixi Əhdi-Cədidlə müqayisədə daha qədimdir. Əhdi-Ətiqin tənqidində diqqəti çəkən ən mühüm məsələ Müqəddəs Kitablarda müəllifi problemdir.
- Əhdi-Ətiqin klassik tənqidi tarixi VIII-IX əsrlərdə, müasir tənqidi tarixi XVI əsrdən başlayır. 1520-ci ildə ilk dəfə olaraq Karlstadt Müqəddəs Beşliyin müəllifinin Musa olmasını inkar edir. 1574-cü ildə isə Mazius ilk dəfə olaraq Bibliyanı müxtəlif dini əsərlərdən ibarət əsər adlandırır və onun yoxlanılmasının vacib olduğunu deyir. Sonradan Q.Qobs, R.Simon, B.de Spinoza da bu fikri təsdiqləyir.
- XVIII əsrdə Əhdi-Ətiqin tənqidi işi genişlənməyə başlayır. Əhdi-Ətiqin müəllifinin bir nəfər deyil, bir neçə şəxs olması fikri irəli sürülür. İlk dəfə olaraq Q.B.Vitter 1711-ci ildə Əhdi-Ətiq kitablarında Allahın adının iki formada yazılmasını əsas gətirərək müəlliflərin müxtəlif olduğunu deyir. O, qeyd edir ki, "Varlıq" kitabında I və III fəsillərdə Allahın adı müxtəlif variantlarda göstərilmişdir (5, 18). Sonradan C.Estrak iddia edir ki, Musa kitabların müəllifi deyil, çünki bəhs edilən dövrdə Ereç-İsraildə hələ yazı meydana gəlməmişdi. O, Əhdi-Ətiqi iki hissəyə ayırırdı: "Yahvist" (Allahın adının "Yahve" kimi göstərildiyi fəsillər) və "Elohist" (Allahın adının "Elohim" kimi göstərildiyi fəsillər). Bu dövrdən başlayaraq Əhdi-Ətiqin tənqidi aşağıdakı istiqamətlərdə aparılırdı (5, 23):
- Allahın adının Yahve və Elohim kimi göstərilməsi. Tənqidçilər bunu əsas götürərək Müqəddəs Kitablarda müəlliflərinin ayrı-ayrı kəslər olduğunu iddia edirdilər;
 - Tarixi hadisələrin ardıcılığında bəzi təhriflər. Tənqidçilər iddia edirdilər ki, hər bir müəllif öz dövrünün hadisələrini yazdığından xronologiyada bu cür səhvlərə yol verilmişdir;
 - Ziddiyyət, anaxronizm və coğrafi yerlərin adındakı fərqlər. Musaya "10 qanun" unendirildiyi yerin müxtəlif şəkildə göstərilməsi tədqiqatçıları düşündürmüş və onlar belə qənaətə gəlmişlər ki, adları qeyd olunan coğrafi yerlər müxtəlif imperiyaların tərkibində olarkən müxtəlif şəkildə adlandırıldığından Əhdi-Ətiqdə bu cür mübahisəli məsələlər mövcuddur. Belə ki, hər bir müəllif coğrafi yerləri öz dövründə malik olduğu ada uyğun təsvir etmişlər
 - Mövzu, üslub və söz ehtiyatındakı fərqlər. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, Əhdi-Ətiqə daxil olan kitabların bəzilərində arami, yunan və fars mənşəli sözlərə rast gəlinir. Bu dillərin yəhudilərin həyatında aparıcı dilə çevrilməsi isə müxtəlif dövrlərə təsadüf edir. Ona görə də, Əhdi-Ətiq kitabları yazılarkən müxtəlif dövrlərə aid qaynaqlardan istifadə

edildiyindən bu cür ziddiyətlər meydana gəlmişdir.

Əhdi-Ətiq yaranandan bəri müxtəlif din adamları, ədəbi xadimlər, mütəfəkkirlər Müqəddəs kitabların müəllifi, yaranma tarixi və yeri haqqında ziddiyyətli fikirlər irəli sürmüşlər.

Əhdi-Ətiqin tənqidi tarixindən danışarkən ağla gələn ilk isim Elişaben Abuya- Axerdir. Elişaben Abuya I əsrin II yarısında Yerusəlimdə anadan olan görkəmli tannaydır. Öz dövrünün görkəmli din xadimi hesab olunan Abuya sonrada iudaizmi inkar etmiş, buna görə də bir sıra tərəfdarları tərəfindən rədd edilmişdir. Mənbələrdə o, Axer (“başqa”) və ya Axor (“cəhalətpərəst”) kimi tanınır. Talmuda görə Abuyaya Axer ləqəbini ilk dəfə olaraq bir qadın verir. Axer ləqəbi iki anlamda başa düşülür (2, 39):

- haqqında danışılan insanın adını çəkmək istəməyində onun haqqında belə deyirdilər;
- başqa inanca tapınan insanı belə çağırırdılar.

Mənbələrdə annaylar dövrünün üç və ya dördüncü nəslinə aid olan görkəmli yəhudi mütəfəkkiri Elişaben Abuya haqqında çox az məlumat vardır. Talmudda qeyd olunur ki, o, varlı Yerusəlimlinin ailəsində dünyaya göz açsa da ömrünün sonlarını yoxluq və səfəlt içərisində keçirmişdir. Yerusəlim Talmudunda E.Abuyanın həyatı və şəxsiyyəti haqqında bir qisim məlumat toplanmışdır. Belə ki, onun atası Yerusəlimdə tanınan adam idi. Oğlu anadan olduqda o, oğlunun sünnətinə Yohanan ben Zakkay başda olmaqla Eliezer və rabbi Yoşua kimi bir sıra alimləri dəvət edir.

Alimlərin söhbətini eşidən ata onlara söz verir ki, kiçik Elişa da ömrünü Tövrətin öyrənilməsinə həsr edəcək.

Elişa kiçik yaşlarından dini təhsil almağa başlayır. Babil baraytında onun görkəmli Tövrət bilicisi olduğu deyilir. Midraş Rut Rabada, Toseftada Elişaben Abuya dövrün dörd mütəfəkkirindən biri olaraq xatırlanır (BenAzay, Ben Zoma və rabbi Akiva). Lakin tarixi mənbələrdə onun müəllimləri haqqında heç bir məlumat yoxdur.

Axerin həyatı haqqında ən maraqlı məqamlardan biri onun şagirdlərinə olan münasibətidir. Sota traktatına olan Toseftada (əlavədə) qeyd olunur ki, onun tələbəsi rabbi Meir onun bütün deyimlərini saxlayaraq onlara “axerim” adını vermişdir. Lakin o, ömrünün sonuna qədər müəlliminə sadıq qalmış və onunla hallaxa problemlərini müzakirə etmişdir (7). Rəvayət olunur ki, bir gün at üstündə şabat günü gedərkən tələbəsi onun arxasınca addımlayırdı. Bir müddət sonra o, Meirə geri dönməyi əmr edir. Çünki şənbə günü “txumdan kənara çıxmaq” böyük günah sayılırdı. Yəhudi ənənəsinə görə şabat günü şəhərdən 2 km uzaqlaşmaq günahdır. Rabbi Meir müəllimin dindən uzaqlaşmasına rəğmən hələ də yəhudi qanunlarına hörmətlə yanaşmasını, qəlbinin dərinliklərində iudaizmi sevməsini demək istəyirdi. Digər rəvayətə görə isə Meir şənbə günü sinaqoqda mühazirə oxuyarkən Abuyanın at üstündə getdiyini görür və onun ardınca küçəyə qaçır. Müəllimi isə onun mühazirəyə geri qayıtmasına əmr edir. Meir isə ondan iudaizmə geri dönməsini təkidlə xahiş edir. Axer isə ona nəql edir ki, Yom-Kippur günü at üstündə gedərkən Allahın səsinə eşitdiyi deyir. Səs ona “Bütün övladlarım mənə dönsün, Axerdən başqa. Çünki o, mənim qüdrətimi inkar edərək mənə qarşı dayandı” deyir. Bundan çox təəssirlənən Meir göz yaşları ilə müəllimindən ayrılır. Ölüm ayağında olarkən rabbi Meir Axerin yanına gəlir və ondan dinə dönməsini istəyir. Lakin Axer göz yaşları içərisində ondan “Ölüm ayağında olan kəsin peşmanlığı nəyə yarar?” deyər soruşur. Rabbi Meir isə ona Tövrətdən sitat gətirərək ondan Allaha dönməsini istəyir. Axerin gözləri yaşla dolur və o ölür. Rabbi Meir müəlliminin ölümünü səbr və mətanətlə qəbul edir. Çünki o, inanırdı ki, ölüm anında olarkən müəllimi peşman olmuşdu. Ondən soruşduqda “o dünyada ata yoxsa müəlliminlə olmağı seçərdin?” sualına o “Müəllimim mənə atamdan əzizdir” deyərək cavab verir. Yerusəlim Talmuduna görə Axer ölən günü onun qəbirinə göydən atəş yağır. Rabbi Meir isə pəlaşını qəbirin üstündə tutaraq onu atəşdən qorumağa çalışır. Bu zaman atəş sönmür. Babil Talmuduna görə Meirlə atəş arasında razılıq yaranır. Razılığa görə atəş Axerin cənnətə girməyinə izn verməli, Meir isə pəlaşını endirməli idi.

Elişaben Abuya Avot traktatında aforizm müəllifi kimi tanınır: “Erkən yaşlarda elm öyrənən kəs ağ vərəqdə mürəkkəblə yazı yazana bənzəyir; qocalıqda elm öyrənməyə başlayan isə pozulmuş vərəqdə mürəkkəblə yazı yazana bənzəyir” (7). Bəziləri güman edir ki, o, bu deyimində orta yaşlarında elm öyrənməyə başlayan rabbi Akivanı nəzərdə tutur. Lakin digərləri isə onun rabbi Akivaya olan sonsuz hörmətini əsas götürərək bu deyimin ona aid olmadığını deyirlər.

Tövrəti mükəmməl öyrəndikdən sonra E.Abuya dindən uzaqlaşmağa başlayır. Onun dindən uzaqlaşmasının səbəbi haqqında mübahisələr mövcuddur. Bəzilərinin dediyinə görə, o, hələ ana bətnində olarkən anası atəşpərəstlik məbədinin yanından keçmiş və bu zaman murdar ruh onun bətninə girmişdir. Bəziləri isə bütün günahı atasında görürdü. Onlar iddia edirlər ki, atası oğluna Tövrəti dini sevdirdiyindən deyil, şöhrət düşkünü olduğundan məcbur öyrətmişdir. Digər rəvayət isə onun dindən uzaqlaşmasının səbəbini onun şəxsi həyatı ilə bağlayır. Nəql olunur ki, bir gün o, Qenisaretdə olarkən uzun ömürlülük vəd edən dini ayini icra edən şəxsin öldüyünü, bu ayinə gülən kəsin uzun ömür yaşamasının şahidi olur. Bu hadisə ona pis təsir edir və onun dini inancına şübhə salır. O, romalılar tərəfindən öldürülən məzlum Yehudaben ha-Naxtumun dilini yeyən küçə itini gördükdə isə böyük məzəmmətlə qışqırır: “Dünyada nə ədalət var, nə də ölümdən sonra mükafat” (2, 69).

Babil Talmudunda nəql olunur ki, Axer “Pardes”ə girərkən qadağana olunan uzaqlığa gedir və bu zaman orada mələk Metatronu görür. Axer çox təəccüblənərək onu Allah kimi qəbul edir və ətrafdakı bütün ağacları sındırmağa başlayır. O vaxtdan etibarən Axer iddia edirdi ki, dünyanı iki Allah idarə edir. Bundan qəzəblənən din xadimləri onun sinaqoqa girişinə də qadağa qoyurlar.

Talmudda Axeriniudaizmdən uzaqlaşmasının əsas səbəblərindən biri kimi onun yunan müdrikliyinə və kafir kitablara meyillənməsi ilə izah olunur. Rəvayət olunur ki, o, həmişə yunan mahınlərini zümzümə edərmiş.

Yerusəlim Talmuduna görə Axer öldükdən sonra onun qızları kömək üçün Yehuda ha-Nasiyə müraciət edirlər. Yehuda ha-Nasi isə onları qovur. Bu zaman Axerin qızları “Atamızı etdiklərinə görə yox, biliyinə görə xatırla” deyirlər

(3, 66). Bundan təəssirlənən Yehuda ha-Nasi onlara kömək edir. Lakin Babil Talmudunda bu hadisə başqa cür nəql olunur. Qızlarının dediyini eşitdikdən sonra ha-Nasi daha da qəzəblənərək onlara "Elə günahkarın nəslində qalıb" deyir və onlara kömək etmir.

Yəhudi tarixində Axer daha çox kafir kimi anıldığından onu daha çox Bibliya tənqidçisi kimi yox, günahkar obraz kimi qələmə verirlər.

Xivi Habalki IX əsrin II yarısında yaşamış görkəmli tənqidçidir. Mənbələrdə onun da həyatı haqqında olduqca az məlumat saxlanmışdır. Onun əslən indiki Əfqanıstan ərazisində olan Xorasan yaxınlığındakı Balxa şəhərindən olduğu qeyd olunur. VIII-IX əsrlərdə Balxa müxtəlif dini cərəyan və məzhəblərin-ravvin iudaizmi, karaimlər, şiə təriqəti, xristianlıq və buddizmin kəsişdiyi coğrafi yer idi. Tədqiqatçılar Habalkinin tənqidi fikirlərinin formalaşmasında bu amili əsas hesab edirlər.

Xivi Habalki Bibliya mətninə aid 200 tənqidi etirazdan ibarət olan polemik əsərin müəllifidir. O, nə rabbanilərə, nə də karaimlərə aid deyil. Ona görə də onun əsəri hər iki cərəyan nümayəndələri tərəfindən tənqidlə qarşılır. Onun əsəri dövrümüzdə qədər qorunub saxlanılmamışdır və əsərindən olan müxtəlif sitatlara ardıcılığının əsərlərində rast gəlmək mümkündür. Güman olunur ki, X.Habalki ərəbcə yazırdı.

X.Habalki Bibliyaya tənqidi yanaşırdı. O, Bibliyadakı Allah konsepsiyasını, Bibliya əhkamlarını və Bibliya təhkiyyəsini rədd edirdi. Onun Bibliyaya olan 200 şərhindən yalnız 1/3 (təqribən 66) qorunub saxlanılmışdır. Bu şərhləri bir neçə qrupa ayırmaq olar (8):

- Allah ədalətsizdir;
- Allah hissiyatsızdır və pislik saçır;
- Allah hər şeyi bilən deyil;
- Allah qadir deyil;
- Allah qərarlarını dəyişir;
- Allah qan və qurbanları sevir;
- Allah möcüzə törətmək qabiliyyətinə malik deyil;
- Bibliyada bir neçə Allah var;
- Bibliyada ziddiyyətlər var;
- Bir sıra təhkiyyə və faktlar məntiqsizdir;
- Allah dünyanı heçdən yaratmayıb;

X.Habalki eklektikdir (bir-birinə zidd olan fikirləri, nəzəriyyələri prinsipsiz olaraq bir-birilə birləşdirməyə çalışan alim) və onun bir sıra fikirləri əsassızdır. Onun bir sıra tənqidi fikirləri ravvin mənbələrindən, islami kitablardan götürülmüşdür və onlar arasında heç bir əlaqə yoxdur. Onun tənqidi fikirlərini pisləyən tənqidçilər onu rişxəndlə "Xivi ha-Kalbi" adlandırırlar (9). "Kalbi" sözü yəhudi dilindən tərcümədə "it" mənasını verir. Qeyd etmək lazımdır ki, X.Habalki Bibliya tənqidinin sonrakı inkişafına güclü təkan vermişdir. Saadi Qaonun bəzi fikirlərində onun təsiri açıq-aşkar hiss olunur. Müasir tədqiqatçılar hesab edir ki, XII əsrdə A.İbn Ezra onun polemik əsərindən sitatlar gətirməsəydi, Habalki təmiz unudulardı.

Əhdi-Ətiqin görkəmli tənqidçilərindən biri də Uriel D' Akostadır. Əsl adı Qabriel Kosta olan Uriel D' Akosta (1585-1640-cı illər) görkəmli holland mütəfəkkiri, Barux Spinozanın sələfidir. U.D' Akosta yəhudilərin Portuqaliyadan qovulmasından sonra katolizmi qəbul edən ailədə anadan olmuşdur. Onun atası keşiş idi. 1617-ci ildə U.D' Akostanın ailəsi iudaizmə qayıtmaq fikrinə gəlir və Portuqaliya yəhudilərinin böyük cəmiyyətinin olduğu Amsterdama qaçır. Amsterdamda onlar özlərini yəhudi elan edərək Qabrielin adını Uriellə əvəz edirlər.

1624-cü ildə U.D' Akosta "Yazılı Qanunla müqayisədə farisey ənənələrinin təhlili" kitabını yazır. Bu kitaba görə sefard cəmiyyəti Akostanı lənətləyir, ali dairələr ona həbs və cərimə kəsir, kitab isə yandırılır. 1633-cü ildə tənhalığa dözməyən Akostasefard cəmiyyəti ilə barışmağa cəhd edir və onun söyləri qəbul edilir. Lakin U.D' Akosta öz tənqidi fikirlərini dəyişməmişdir. Tənqidi fikirlərinə görə o, yenidən rədd edilir və cəmiyyətdən uzaqlaşdırılır. 1640-cı ildə U.D' Akosta rəsmi sürətdə dinə döndüyünü deyir və 39 ullaq cəzasından və hər kəsin onun üstündən keçməsindən sonra yenidən cəmiyyətə qəbul edilir. Bu hadisədən sonra U.D' Akosta intihar edir.

U.D' Akosta Bibliyanın tənqidinə fərqli aspektdən yanaşırdı. O, ilk dəfə olaraq Bibliyaya fəlsəfi kitab kimi yanaşmağa başlayır. O, bütün dinlərin Allah tərəfindən deyil, insanlar tərəfindən yaradıldığını deyir. Lakin Akosta Allahın varlığını inkar etmirdi; o, insanların Allaha əlçatmaz qüvvə kimi yanaşmasına heç bir anlam vermirdi. Onun dinə zidd olaraq verdiyi 11 tezislə tanış olaq (5, 71):

- Falaketeriya (baş örtüyü) Tövratda buyurulmayıb və insanların sonradan qazanılan ənənəsidir;
- Sünnət dini ayin deyil, insan sağlamlığına xidmət edən adətdir;
- Qeyd olunan bayramların sayı Tövratla uyğun gəlmir və bəzi bayramlar heç bir dini səciyyə daşımayaraq insanlar tərəfindən sonradan Tövrata əlavə edilmişdir;
- Bibliyanın bəzi hallarda müəyyən etdiyi yandırılma yolu ilə ölüm cəzası insanın ağzına qurğuşun tökməkdən ibarət deyil və bu Tövrata ziddir;
- Vurağan öküz kimisə öldürərsə öküzün yiyəsi öldürülməməli və heç bir pul təminatı ödəməli deyil;
- bir nəfər digərinin gözünü çıxarsa o pul cəriməsi ilə qurtula bilməz;
- Bibliya yalnız yazılı şəkildə mövcuddur;
- İudaizmdə bəzi mövhumat izlərinə rast gəlinir;
- Tövrat və əxlaq zidd olmayan əhd sahibi tərəfindən ləğv edilə bilər;

- Tövratda göstərilən “qadağa yerlər” və “qadağan olunmuş uzaqlıq” anlayışları tamamilə əsassızdır;
- Talmudda göstərilən bəzi dualar dini səciyyə daşımır və onlar məhv edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Əhdi-Ətiq və Əhdi-Cədid”. Bakı, 2009
2. И.А. Кривалев «Книга о Библии», Москва, 1968.
3. И.А.Кривалев «Историяевреев». Москва.1978.
4. Р.Н. Волкостлавский «СодержаниекнигВетхогоЗавета». Москва.1994
5. Р.Л.Амвсин «КритикаВетхогоЗаветаилибогохульство», Москва 1989
6. «Библия- ВетхийЗавет», Москва, 1986.
7. www.eleven.co.il
8. www.bibleonline.ru
9. www.kruqosvet.ru
10. www.torah.co.il

Açar sözlər: *Əhdi-Ətiq, Tövrat, klassik tənqid, anaxronizm, konsepsiya, Bibliya ehkamları, ibri*

Ключевые слова: Ветхий Завет, Тора, классическая критика, анахронизм, концепция, Библейские догмы, иврит

Key words: Old Testament, Torah, classical criticism, anachronism, concept, Biblical dogmas, Hebrew

История критики текстов Ветхого Завета

Резюме

Библейская критика — рациональные методы и суждения, применяемые для изучения текста Библии с целью установления оригинального текста, авторства и времени написания, установления литературных особенностей текста. Библейская критика использует грамматику, структуру, развитие и взаимосвязь языка для определения таких характеристик, как литературная структура Библии, ее жанр, контекст, значение, авторство и происхождение. Библейская критика включает широкий спектр подходов и вопросов в рамках четырех основных современных методологий: текстовая, исходная, форма и литературная критика.

History of criticism of the Old Testament texts

Summery

Biblical criticism is an umbrella term for those methods of studying the Bible that embrace two distinctive perspectives: the concern to avoid dogma and bias by applying a non-sectarian, reason-based judgment, and the reconstruction of history according to contemporary understanding. Biblical criticism uses the grammar, structure, development, and relationship of language to identify such characteristics as the Bible's literary structure, its genre, its context, meaning, authorship, and origins. Biblical criticism includes a wide range of approaches and questions within four major contemporary methodologies: textual, source, form, and literary criticism.

RƏYÇİ: dos. S.ABBASOVA